

**Alavi's Ethics in Children Literature:
Analysis of Nahj al-Balaghah for Children (2023)
Based on Nikolajeva's Model**

Mohammad Hadi Jahandideh*

Reza Hajiyan Hussainabadi**

Abstract

Children Didactic Literature is rooted in moral teachings of ancient literary texts and utilizes various tools such as picture books for prosperity of young generation and improving their behaviors. Maria Nikolajeva, the prominent Russian theorist, believes in dynamism of the relationship between iconic and conventional signs. She asserts that the interaction between these signs leads into new creations in the vast domain of Children Literature. This study aims at analyzing the interplay of pictures with text in Layeghi's Nahj al-Balaghah for Children (2023) on the basis of Nikolajeva's theory in order to determine the role of these signs in reflecting Alavi's Ethics. In this essay, analysis of data is done through the method of descriptive and inferential statistics by using SPSS25 software. The frequencies as well as the percentages of moral teaching components and the relationship between text and pictures are determined through Chi-square results. The findings reveal that the component of "Insights" has the higher frequency as compared to the other moral aspects. As the relationship between pictures and texts is concerned, the "symmetrical" structure has the highest frequency as compared with "completion", "expansion" and "contrastive" ones. To conclude, the

* Assistant Professor of English Literature, Department of English Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran (Corresponding Author), M.H.Jahandideh@Pnu.ac.ir

** Assistant Professor of Islamic Sciences and Theology, Department of Quran and Nahj Albalagheh, Payame Noor University, Tehran, Iran, hajian@pnu.ac.ir

Date received: 01/12/2024, Date of acceptance: 03/02/2025

selected text needs to get revised for creating dynamic relationships between text and pictures in the way of familiarizing the young generation with Alavi's lifestyle.

Keywords: Child, Didactic Literature, Nahj al-Balaghah, Picture Book.

Introduction

Didactic literature is a kind of literature that "considers human's prosperity as to be depended on the improvement of his moral character. It focuses its efforts on developing human spiritual powers and moral education" (Musharraf, 2010:9). The picture books of Nahjul-Balagha contain valuable narrations from Imam Ali (AS) that contain enlightening teachings and can be utilized as the beacons of light for children and adolescents in today's turbulent world. In such works, word images are combined with each other in order to present exquisite and original paintings to their viewers.

Nahjul-Balagha is full of formal and content elements such as "different kinds of similes, metaphors, allusions, irony, symbols, allusions, refutations, exaggerations, and descriptions (which) play a significant role in the creation of these paintings" (Hassumi et al., 2012:44). Didactic literature includes three sub-categories which are as follows: ancient Iranian ethics (Pahlavi collection of texts), philosophical ethics (the works of philosophers such as Plato, Aristotle, and Ibn Miskuyah), and the Islamic ethics (sources such as Holy Quran, Hadiths, and Nahjul al-Balagha) (ibid. 13). Didactic literature encompasses a wide range of oral literature, classical texts, and children's literature. Maria Nikolajeva, prominent theorist of children's literature, believes that "in children's literature, we are faced with imbalance, inequality, and asymmetry between children and adults, as manifested and evaluated in books written for young audiences" (Nikolajeva, 2019:26). Referring to the studies of 'Heterophenomenology' that challenge the institutionalized positions and structures of power, this Russian critic states: "Just as a white writer cannot entirely side with black characters, and just as a male writer cannot entirely side with female characters, so an adult writer cannot entirely side with a child" (ibid.: 27). In Nikolajeva's view, children's literature is both an artistic form and an educational tool. Relying on the social role of children literature in socializing its readers, she rejects the overbearing imposition of didactic teachings on children's literature and the interpretation of the didactic element as the only criterion for distinguishing it from the mainstream literature.

In the realm of children literature criticism, she attempts to reconcile the "literary-didactic division." In the picture book of Nahjul-Balagha for Children (2023), Gholamreza Layeghi has attempted to create a work that is in tune with the tastes and

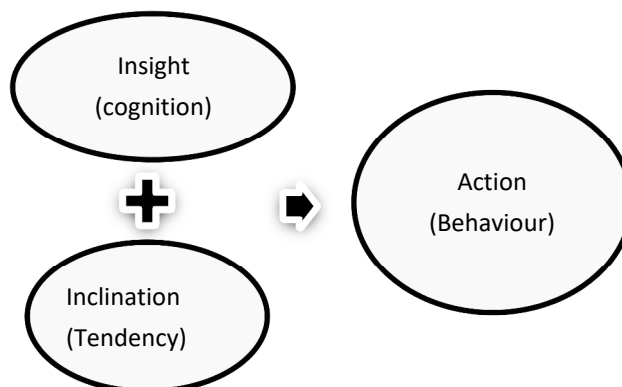
preferences of children and is intrinsic to children's literature by selecting and translating parts of Nahjul-Balagha. So far, no research has been conducted on Nahjul-Balagha picture books in the field of children's and adolescent literature. The innovative aspect of this research is that it makes use of interdisciplinary method for exploring the relationships between text and image in the picture book of Nahjul-Balagha for Children. It seeks to evaluate the role of conventional and iconic signs in familiarizing the new generation with the "Alavi's lifestyle" and the "Islamic ethics".

Materials and Methods

In analyzing the relationship between text and image, factors such as the age of the readers and the level of skill of the illustrator are of great importance. An illustrator must consider the characteristics of the text and their expressive capacity because not all semantic layers of the text can be illustrated. The research method in this study is descriptive-analytic one. Data collection and sampling were carried out using a purposeful method. The population and statistical sample are consistent with each other and include the picture book Nahjul-Balagha for Children (2023), by Gholamreza Layeghi. The book is written for age group C (final years of elementary school: 10 to 12 years). In this study, we have used the review of text-image relationships (corresponding, complementary, expanding/additive, contrasting, multi-narrative) based on Maria Nikolajeva's theories as a tool for data analysis. The frequency, percentage of occurrence of moral teachings, and the correlation indicators of text with image were calculated based on the Chi-square test using SPSS 25 software.

Discussion and Results

"Perception" and "voluntary movement" are the most important characteristics of living beings, especially humans. In the realm of perception, humans' "insight" depends on their knowledge and understanding of their inner world and the world around them. In the realm of voluntary actions, we deal with the concept of "inclination," which means the desire, motivation, and excitement of an individual to do a specific thing. "Action" or behavior of individuals also arises from the combination of two fundamental elements of "insight" and "inclination":

In fact, humans' deeds can be compared to the branches, leaves, and fruits of a tree whose roots are insights" (Delshad Tehrani, 2011:52). Of course, "cognition (insight) alone cannot create behavior... Behaviors are the result of perception and cognition. In addition to knowledge, there is another force called motivation and emotions, the agent of which is feelings and emotions" (Jalali, 1380:45). In the second part of Sermon 154 of Nahjul-Balagha, the Commander of the Faithful Ali (AS) considered the reformation of insights as a necessary condition for the formation of good morals and insisted on thinking before undertaking any action:

فَالنَّاطِرُ بِالْقَلْبِ الْعَامِلُ بِالْبَصَرِ يَكُونُ مُبْتَدَأَ عَمَلِهِ أَنْ يَعْلَمَ أَعْمَلُهُ عَلَيْهِ أَمْ لَهُ؟ فَإِنْ كَانَ لَهُ مَضَى فِيهِ وَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ وَقَفَ عَنْهُ

کسی که با دل خود می بیند، و با آگاهی کار می کند، پیش از انجام هر کاری می داند که کارش به سود اوست. یا به زیانش؛ اگر به سودش باشد آن را انجام می دهد، و اگر به زیانش باشد می ایستد.

A person who sees with his heart and works with awareness knows before doing anything whether his work will benefit him or harm him; if it benefits him, he does it, and if it harms him, he stops.

In the following two-page spread selected from Nahjul-Balagha for Children (2023), a child is seen gazing at the distant horizon. The background of the image is of an expanded type because it refers to details that are not present in the text. On the right side of the image, a shining sun is seen, symbolizing the bright future of the people of insight in the shadow of achieving Islamic insight and following the Alawi culture.

Conclusion

The conclusion drawn of this research can be summarized as follows:

- In Gholamreza Layeghi's book, *Nahjul-Balagha for Children* (2023), the interaction of symbolic and verbal signs becomes the basis for connecting the child and adolescent audience with Islamic values. Most of the images, due to their necessary expressiveness, provide the audience with the context for understanding the text. However, it is suggested that in future editions, images be included in this literary-artistic work that provide information beyond the text to the viewers. Considering the assumptions that the illustrators had about the audience of this work, they placed gaps in the hidden layers of the images to be filled with the help of their dynamic minds. According to Maria Nikolaeva's theoretical model, the "corresponding" type shows a higher percentage in the relationships between images and text than the "complementary", "additive" and "contrastive" types. The selected work needs to be revised to increase the dynamics of the relationships between text and image in order to familiarize the new generation with the Alawi tradition.
- In *Nahjul-Balagha for Children* (2023), the component of "insights" has a higher frequency than other moral aspects. Alevi morality is identified based on monotheistic thought and values derived from the Quran and Islamic Sunnah. Cultural harms and moral abnormalities arise through deviations in ideological and value components. Enlightenment, insight-building, and correct explanation of Islamic values are the most important strategies suggested in Alawite culture for confronting moral challenges and deviations. In the picture book *Nahjul-Balagha for Children* (2023), Gholamreza Layeghi, using deductive logic, has

organized and translated the sermons and letters of Nahjul-Balagha to familiarize the inquiring minds of children and adolescents with the Alawite culture and to present new horizons of the pure meaning of Islamic ethics before their eyes. With his knowledge of the target society, he has used the important words of Imam Ali (AS) as the key to dealing with cultural harms to give the new generation the gift of insight and awareness and to help them grow morally.

- Some of the images are inadequate with reduced backgrounds and do not provide a means of interaction with young audiences. Therefore, we suggest that in future editions of this book, more attention be paid to the function of the background of the images in the visual narrative of the text.

Bibliography

- The Holy Quran (1999), translated by Baha'uddin Khorramshahi, Tehran: Dostan.
- Nahjul-Balagha (2000), translated by Mohammad Dashti, Qom: Mashhoor.
- Abrams, Howard (2005), *Descriptive Dictionary of Literary Terms*, translated by Saeed Sabzian Moradabadi, Tehran: Rahnama.
- Ahmadi, Babak (2013), *From visual signs to text: Towards a semiotics of visual communication*, Tehran: Markaz.
- Balatut, Jan (1994), "Psychological Relationships Between Text and Images", in: *The Psychological Effect of Colors in Children's Book Illustration*, Translated by Naghmeh Elahi, Tehran: Karaneh
- Tafarji Yeganeh, Maryam and Noushin Khosravi (2022), "An Educational Perspective on the Types of Visual Schemas in Nahjul-Balagha", *Scientific-Research Bi-Quarterly on Educational Teachings in the Quran and Hadith*, Vol. 8, No. 1.
- Jalali, Hossein (2001), "An Introduction to the Discussion of Insight, Tendency, Action and Their Interactions", *Scientific-Research Quarterly*, Marafat, Q10, No. 11.
- Hassoumi, Valiullah, Hossein Khakpour and Mohammad Ali Mahdavi Rad (2012), "Methods of Visualizing Concepts in Nahjul-Balagha", *Two Quarterly Scientific-Research Journals of Quranic and Hadith Sciences*, p. 44, no. 2.
- Khosronejad, Morteza (2008), *Other Inevitable Readings: Approaches to Criticism and Theory of Children's Literature*, Tehran: Center for the Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Khosronejad, Morteza (2003), *Innocence and Experience: An Introduction to the Philosophy of Children's Literature*, Tehran: Rahnama.
- Khandan, Ali Asghar, Hassan Danaei Fard, Mohammad Javadi, and Seyyed Amirreza Borqei (2021), "Designing a Classification Model for Human Tendencies in Motivation Management from the Perspective of Martyr Motahari (RA)", *Scientific-Research Quarterly of Cultural Strategy*, Vol. 14, No. 56.

183 Abstract

- Delshad Tehrani, Mustafa (2011), *The Wisdom of Wisdom: Management Ethics in the Treaty of Malik Ashtar*, Tehran: Darya.
- Sobhi Saleh (1995), *Nahjul-Balagha*, Qom: Center for Islamic Studies.
- Ghaemi, Morteza and Majid Samadi (2011), "Vivid Visualization in the Sermons of Nahjul-Balagha", *Scientific-Research Quarterly of the Iranian Association of Arabic Language and Literature*, Vol. 7, No. 18.
- Ghayini, Zohreh (1998), "Picture books and children's picture books", *Journal of Children's and Adolescent Literature*, Vol. 1, No. 11.
- Caller, Jonathan (2011), *In Search of Signs*, translated by Leila Sadeghi, Tehran: Alam Publishing.
- Majlisi, Muhammad Baqir (2025), *Bihar al-Anwar*, Beirut: Dar al-Fikr.
- Mohammadi, Mohammad Ali (2004), *Youth and Generational Relations in Iran*, Tehran: Jihad Daneshgahi.
- Mahdavi, Saeme (2015), "Analysis and Study of the Visual Signs and Structure of the Tiles on the Plinth of the Shrine of Imam Reza (AS) Using the Peirce Semiotic Method", *Astan-e-Honar Quarterly*, Vol. 1, No. 14.
- Nikolaeva, Maria (2019), *An Introduction to Aesthetic Approaches to Children's Literature*, Tehran: Center for the Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Nikolaeva, Maria, Carol Scott and Morteza Khosronejad (2021), *The Play of Text and Image in Picture Books*, Tehran: Borhan.
- Nudelman, Perry (2009), "The Relationship between Images and Words," translated by Azadeh Akhlaqi, *The Journal of the Artist's Profession*, vol. 1, no. 30.
- Vahedi, Nasrin (2021), *Matching text and images in selected children's and teenagers' books from 1380 to 1390*, Master's thesis, Mashhad: Department of Persian Literature, Imam Reza International University (AS).
- Homaei, Jalal al-Din (1982), *Rhetoric Techniques and Literary Crafts*, Tehran: Tous.
- Nikolajeva, M., & Scott, C.(2006). *How Picture books Work*. New York: Routledge.

اخلاق علوی در ادبیات تعلیمی کودک: نقد کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) بر اساس الگوی نظری نیکولایوا

محمد هادی جهان‌دیده*

رضا حاجیان حسین‌آبادی**

چکیده

ادبیات تعلیمی کودک ریشه در آموزه‌های اخلاقی متون کهن دارد و برای بهروزی نوباوگان و بهبود رفتار آنان از ابزارهای گوناگونی همچون کتاب‌های تصویری بهره می‌گیرد. ماریا نیکولایوا، نظریه‌پرداز برجسته روسی تبار، به پویایی روابط میان نشانه‌های شمایی و قراردادی در کتاب‌های تصویری باور دارد. وی، برهم‌کنش این نشانه‌ها را مایه‌ی آفرینش‌های نو در پهنه‌ی فراخ ادبیات کودک می‌داند. هدف از این پژوهش آن است که میزان هم‌پیوندی تصاویر با متن را در کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) بر اساس الگوی نظری نیکولایوا ارزیابی کند تا نقش این عناصر را در بازتاب اخلاق علوی مشخص سازد. در این مقاله، تحلیل داده‌ها به روش آمار توصیفی و استنباطی با استفاده از نرم افزار SPSS۲۵ انجام شده‌است. میزان فراوانی و درصد وقوع آموزه‌های اخلاقی و شاخصه‌های هم‌پیوندی متن با تصویر بر مبنای آزمون خی‌دو محاسبه خواهند شد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که در کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)، عنصر «بینش‌ها»، بسامد بالاتری نسبت به سایر وجوه اخلاقی دارد. در روابط تصاویر با متن نیز گونه‌ی «قرینه‌ای» درصد بیشتری را نسبت به گونه‌های

* استادیار ادبیات انگلیسی، گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

M.H.Jahandideh@Pnu.ac.ir

** استادیار گروه علوم قرآن و نهج‌البلاغه، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، hajian@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۵

«مکملی»، «افزایشی» و «تقابلی» نشان می‌دهد. اثر برگزیده نیازمند بازبینی برای افزایش پویایی روابط میان متن و تصویر در جهت آشناسازی نسل‌نو با سیره علوی است.

کلیدواژه‌ها: ادبیات تعلیمی، اخلاق علوی، کتاب تصویری، نهج‌البلاغه، نیکولایوا.

۱. مقدمه و بیان مسئله

ادبیات تعلیمی، ادبیاتی است که «نیکبختی انسان را در بهبود منش اخلاقی او می‌داند و هم خود را متوجه پرورش قوای روحی و تعلیم اخلاقی انسان می‌کند» (مشرف، ۱۳۸۹: ۹). کتاب‌های تصویری نهج‌البلاغه در برگیرنده سخنانی ارزشمند از امام علی (ع) هستند که با آموزه‌های نورانی خود می‌توانند چراغ راه کودکان و نوجوانان در جهان پرفراز و نشیب کنونی باشند. در این‌گونه آثار، تصاویر واژگانی با یکدیگر ترکیب می‌شوند و تابلوهایی نفیس و بدیع را پیش روی مخاطبان خویش می‌گسترند. نهج‌البلاغه سرشار از عناصر صوری و محتوایی همچون «انواع تشبیهات، استعاره‌ها، سجع، کنایه، نماد، تلمیحات، ردّ تعبیرها، مبالغه و توصیفات» است که [نقش بسزایی در خلق این تابلوها دارند] (حسومی و دیگران، ۱۳۹۱: ۴۴). ادبیات تعلیمی شامل سه زیرشاخه‌ی اخلاقیات ایران باستان (مجموعه متن‌های پهلوی)، اخلاقیات فلسفی (آثار فیلسوفانی مانند افلاطون، ارسطو و بوعلی‌مسکویه) و اخلاقیات اسلامی (منابعی همچون قرآن، احادیث و نهج‌البلاغه) می‌شود (همان، ۱۳). ادبیات تعلیمی، پهنه‌ی گسترده‌ای از ادبیات شفاهی، متون کلاسیک و ادبیات کودک را در بر می‌گیرد. هدف ادبیات کودک، «تجویزی و دستوری نیست، [بلکه] توصیفی و تحلیلی است...» [این نوع ادبی] در تعامل با کودک رخ می‌نماید [و] هست می‌شود» (خسرو نژاد، ۱۳۸۲: ۴۵). ادبیات تعلیمی کودکان در ایران، میوه‌ی رشد آموزش و پرورش در دوره‌ی نواندیشی و جنبش روشنفکران عصر مشروطه است. در این دوره، برخی از نواندیشان ایرانی به ترجمه‌ی حکایت‌ها و ضرب‌المثل‌ها و داستان‌های اروپایی پرداختند و بازار ادبیات بومی را در میان مردم از رونق انداختند. پس از انقلاب شکوهمند اسلامی، گام‌های موثری در راه تکامل ادبیات تعلیمی کودکان برداشته شد و حکمت ایران باستان با اخلاقیات دوران اسلامی در هم آمیخت. فناوری ارتباطات در عصر پسامدرن، نسل‌نو را با الگوهای رفتاری گوناگون در قالب محتوای متنی در فضای مجازی آشنا ساخته است. ماریا نیکولایوا، نظریه‌پرداز برجسته‌ی ادبیات کودک، بر این باور است که «در ادبیات کودک، ما با بی‌تعادلی، نابرابری و بی‌تقارنی میان کودکان و بزرگترها روبرویم، آن‌گونه که در کتاب‌هایی که برای مخاطبان کم‌سال نوشته شده نمایان و ارزیابی می‌شود» (نیکولایوا،

۱۳۹۸: ۲۶). این منتقد روسی تبار، با رجوع به مطالعات دگرشناسی که جایگاه و ساختارهای تثبیت شده‌ی قدرت را به چالش می‌کشند، چنین اظهار می‌کند: «همان‌گونه که نویسنده‌ی سفیدپوست نمی‌تواند به طور کلی جانب شخصیت‌های سیاه‌پوست را بگیرد و همان‌گونه که نویسنده‌ی مرد نمی‌تواند به طور کلی جانب شخصیت‌های زن را بگیرد، نویسنده‌ی بزرگ‌سال نیز نمی‌تواند کامل، جانب کودک را نگه دارد» (همان: ۲۷). در نظر نیکولایوا، ادبیات کودک هم گونه‌ای هنری و هم ابزاری تربیتی است. وی با تکیه بر نقش اجتماعی ادبیات کودک در جامعه‌پذیر ساختن مخاطبان، تحمیل پر قدرت آموزه‌های تعلیمی به ادبیات کودک و تعبیر عنصر تعلیم به عنوان تنها معیار بازشناسی آن از جریان عمده‌ی ادبی را نمی‌پذیرد و در قلمرو نقد ادبیات کودک تلاش می‌کند تا میان «دوستگی ادبی-تعلیمی» آشتی برقرار کند. در عصر حاضر «با دگرگون شدن کلی مفهوم کودکی و حذف تمامی مرزهای محدود کننده «درست» و «غلط»، «مناسب» و «نامناسب برای کودکان»، کتاب‌های تصویری در جایگاه هنری-ادبی والایی قرار گرفته‌اند» (قایینی، ۱۳۷۷: ۱۱). تصویرخوانی، رکن اساسی کتاب‌های تصویری و «فرآیندی» است که کودک را بیش از خواندن متن احتمالی کتاب، به شخصیت‌ها و فضاسازی‌های تصویری علاقه‌مند می‌سازد و اغلب در انتخاب او برای کتاب دلخواهش تأثیر می‌گذارد... اکثر کتابهای کودکان مصور است. اما همه کتابهای مصور، تصویری نیست» (واحدی، ۱۴۰۰: ۲۵). در کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)، غلامرضا لایقی تلاش کرده‌است که با گزینش و ترجمه‌ی بخش‌هایی از نهج البلاغه اثری خلق کند که با ذوق و سلیقه‌ی کودکان دمساز و نسبت به ادبیات کودک درون‌زا باشد. تا کنون، هیچ‌گونه پژوهشی پیرامون کتاب‌های تصویری نهج البلاغه در حوزه‌ی ادبیات کودک و نوجوان انجام نشده‌است. جنبه‌ی نوآوری این پژوهش نیز در آن است که به شیوه‌ای میان‌رشته‌ای روابط متن و تصویر را در کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان واکاوی می‌کند تا نقش این نشانه‌های قراردادی و شمایی را در آشناسازی نسل نو با «سیره علوی» و «اخلاق اسلامی» ارزیابی کند.

۱.۱ اهداف و پرسش‌های پژوهش

در این پژوهش قصد داریم که بر پایه الگوی نظری ماریا نیکولایوا، میزان هم‌پیوندی متن و تصویر را در کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) اثر غلامرضا لایقی ارزیابی کنیم. همچنین به دنبال آن هستیم که مهارت‌های مخاطبان در خوانش متن‌های تصویری-کلامی را افزایش دهیم. همچنین، نویسندگان این مقاله در پی گسترش دامنه‌ی مطالعات زیبایی‌شناسی در حوزه‌ی

ادبیات تعلیمی کودک هستند تا چشم اندازه‌های نوینی را پیش روی مخاطبان بکشایند. پژوهشگران قصد دارند که از رهگذر کاربردشناسی زبان، اثیرات نشانه‌های کلامی و شمایی موجود در کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) را در رشد اخلاقی مخاطبان مشخص سازند. برخی از مهمترین پرسش‌های پژوهش به شرح زیر هستند:

- با توجه به الگوی نظری ماریا نیکولایوا، رابطه‌ی نشانه‌های شمایی موجود در کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) با نشانه‌های کلامی این اثر چگونه است؟
- کدام نوع از مؤلفه‌های اخلاقی کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) نقش پررنگ‌تری در آشناسازی نسل نو با ارزش‌های اسلامی دارد؟
- کارکرد زمینه‌ی تصاویر در روایت دیداری از متن کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) به چه میزان است؟

۲.۱ اهمیت پژوهش

اهمیت پژوهش حاضر در بهره‌گیری از ادبیات تعلیمی کودک در جهت آشناسازی مخاطبان با اندیشه‌های اسلامی و زمینه‌سازی برای خودشکوفایی و همگرایی آنان با ارزش‌های فرهنگی پیشگامان خود است. با توجه به رشد انبوه مفاهیمی همچون دین‌گریزی، اسلام‌هراسی و جهان‌وطنی در فضای مجازی، جستار حاضر می‌تواند همچون پدافندی در برابر تهاجمات فرهنگی بیگانگان باشد. در بخش بعدی، به مهمترین تحقیقات انجام شده در این زمینه اشاره خواهیم کرد.

۲. پیشینه پژوهش

تا کنون، کتاب‌های تصویری بسیار اندکی در زمینه‌ی نهج‌البلاغه برای گروه سنی کودکان و نوجوانان به چاپ رسیده و میدان پژوهش در این زمینه فراخ است. در این بخش، به مهمترین تحقیقات مرتبط با مقاله‌ی حاضر اشاره می‌کنیم:

قائمی و صمدی (۱۳۹۰) در مقاله‌ی خود، تصویرسازی را رکن مهم زیبایی اثر ادبی دانسته‌اند به صورتی که هراندازه تصاویر، پویاتر باشند، متن ادبی ارزشمندتر می‌شود. این پژوهشگران با بررسی خطبه‌های نهج‌البلاغه به این نتیجه رسیده‌اند که امام علی (ع) با بهره‌گیری شایسته از تشبیهات حسی، استعارات قوی، رنگ سازگار با فضای وصف شده، اصوات هماهنگ با معنا و

ناسازواری، چنان تصاویر زنده‌ای آفریده‌است که خوانندگان را شفیته می‌سازد. این تصاویر دلربا، مفاهیمی مانند دین‌داری، عدالت و جهاد را در روح مخاطبان نهادینه می‌کنند. حسومی و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله مشترکشان نشان داده‌اند که در نهج‌البلاغه، هنر تصویرسازی کلامی در محور افقی (اجزاء جملات) و محور عمودی (ساختار کلی کلام) به زیبایی مورد استفاده قرار گرفته‌است. پژوهشگران بر این باورند که انواع آرایه‌های ادبی و صنایع بدیع همچون سجع، صور بلاغی، نماد، تلمیحات، رد تعبیرها و مبالغه در این اثر معنوی وجود دارد. همچنین، تصاویر بدیع و قرآنی نیز در کنار یکدیگر روح و جان مخاطبان و رهپویان راه حق را به وجد می‌آورند. در کتاب درآمده به رویکردهای زیبایی‌شناختی به ادبیات کودک، ماریا نیکولایوا (۱۳۹۸) با ابزار تحلیلی آسان و قابل درک، رویکردهای سبک‌شناسی زیبایی‌شناختی را در داستان‌های کودکان به مخاطبان ارائه می‌دهد. وی در این اثر تلاش کرده‌است تا نظریات انتقادی رایج مانند فمینیسم، روانکاوی و نشانه‌شناسی را در قالب مثال‌هایی از متون ادبی به مخاطبان آموزش دهد و آنان را در فضایی عمل‌گرا به انجام فعالیت‌هایی همچون حل سوالات مطالعه و تمرین خوانش متن تشویق کند. در کتاب بازی متن و تصویر در کتاب‌های تصویری، نیکولایوا و همکارانش (۱۴۰۰) به واکاوی عناصر واژگانی و دیداری در کتاب‌های تصویری برگزیده پرداخته‌اند و نقش این روابط را در زیبایی‌شناسی و تحلیل کتاب‌های تصویری نشان داده‌اند. تفرجی‌یگانه و خسروی (۱۴۰۱) در مقاله خود به بررسی طرح‌واره‌های تصویری و تحلیل تربیتی کاربرد آن‌ها در خطبه‌های نهج‌البلاغه پرداخته‌اند. طرح‌واره‌های تصویری، یکی از مهمترین موضوعات در زبان‌شناسی شناختی است و انواع گوناگونی همچون قدرتی، حرکتی و حجمی را در بر می‌گیرد. پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که طرح‌واره‌ی حرکتی بیشترین بسامد را در خطبه‌های نهج‌البلاغه دارد و از منظر تربیتی بر مسیر زندگی، گذرایی و فانی بودن آن تاکید دارد. طرح‌واره‌ی حجمی نیز به لحاظ تربیتی دال بر ظرفیت وجودی انسان است، که نیرو و حرکت توأمان در طرح‌واره حجمی موجود است. در نهایت طرح‌واره‌ی قدرتی به لحاظ تربیتی بیانگر قدرت محدود انسان و ناتوانی او در برابر نیروی الهی است.

۳. روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش، به صورت توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. گردآوری داده‌ها و نمونه‌گیری به روش هدفمند انجام شده‌است. جامعه و نمونه آماری بر یکدیگر منطبق هستند و شامل کتاب تصویری نهج‌البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) اثر غلامرضا لایقی می‌شوند که برای

گروه سنی ج (سال‌های پایانی دبستان: ۱۰ تا ۱۲ سال) نوشته شده است. در این جستار از بازبینی روابط متن و تصویر (قرینه‌ای، مکملی، گسترشی / افزایشی، تقابلی، چندروایتی) بر پایه‌ی نظریات ماریا نیکولایوا به عنوان ابزاری برای تحلیل داده‌ها بهره گرفته‌ایم. میزان فراوانی، درصد وقوع آموزه‌های اخلاقی و شاخصه‌های هم‌پیوندی متن با تصویر بر مبنای آزمون خی دو و با استفاده از نرم افزار SPSS۲۵ محاسبه شده‌اند.

۴. مبانی نظری پژوهش

پیش از اعمال الگوی نظری ماریا نیکولایوا بر کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)، نیازمند آشنایی با پیش‌زمینه‌های شکل‌گیری اندیشه‌های وی هستیم. در یک نگاه کلی، ادبیات بر شالوده‌ی نشانه‌ها بنا شده و رویکرد نشانه‌شناختی به مطالعه‌ی برهم‌کنش عناصرِ متنی و تصویری استوار است. جان‌اتان کالر بر این باور است که «نشانه‌شناسی ادبیات کشف قراردادهای تولید معناست» (کالر، ۱۳۹۰: ۸۵). واژه‌ی «نشانه‌شناسی»، در پایان سده‌ی نوزدهم میلادی توسط چارلز ساندرز پیرس به پهنه‌ی نقد ادبی وارد شد و به معنای «دانش بررسی تمامی پدیدارهای فرهنگی است که به نظام‌های نشانه‌شناسیک تعلق داشته‌باشد» (احمدی، ۱۳۹۲: ۷). وی سه نوع نشانه را بر مبنای نوع رابطه‌ی میان «عامل معناده» و مدلول تعریف کرد و نام آن‌ها را به ترتیب «شمایل»، «نمایه» و «نماد» گذاشت. شمایل با استفاده از شباهت‌های ذاتی یا ویژگی‌های مشابهی که با مدلول دارد در حکم یک نشانه عمل می‌نماید. نمایه، نشانه‌ای است که رابطه طبیعی علت یا سبب را با مدلول مورد اشاره نشان می‌دهد. نماد، رابطه‌ی میان عامل دلالت‌گر و مدلول رابطه‌ای طبیعی نیست بلکه کاملاً به سنت اجتماعی بستگی دارد (آبرامز، ۱۳۸۴: ۳۳۷). در کتاب دوره‌ی زبان‌شناسی عمومی، فردینان دو سوسور از علم نشانه‌شناسی برای تبیین مفاهیمی مانند «دال و مدلول» بهره گرفت. کشف دلالت‌های گوناگون یک نشانه‌ی تصویری موجب دستیابی به معناهای صریح یا ضمنی یک اثر ادبی می‌شود. در واقع، «معنای نشانه‌ها در نشانه‌شناسی می‌تواند یک مورد تأویلی، برداشت ذهنی و یا امری قراردادی باشد» (مهدوی، ۱۳۹۴: ۵۷). در واکاوی ارتباط میان متن و تصویر، مواردی همچون سن خوانندگان و میزان مهارت تصویرگر اهمیت بسزایی دارند. یک تصویرگر باید ویژگی‌های متن و ظرفیت‌های بیانی آن را در نظر گیرد زیرا همه‌ی لایه‌های معنایی متن قابل تصویرپردازی نیستند. نظریه‌های گوناگونی در عرصه‌ی روابط میان متن و تصویر بر پایه‌ی میزان نمایش‌پذیری نشانه‌های کلامی شکل گرفته‌اند که در زیر به برخی از مهمترین آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۱.۴ نظریه طبقه‌بندی

پایه‌گذار این نظریه، گوته‌ولد افرایم لسینگ (۱۷۸۱-۱۷۲۹)، نویسنده و منتقد آلمانی در عصر روشنگری بود. وی بر جدایی میان هنرهای کلامی و تصویری تأکید می‌کرد و

این دو هنر را که از دیرباز هنرهای خواهر نامیده می‌شدند در دو قالب جداگانه طبقه‌بندی کرد و باعث شد که در قرن بیستم مبانی طبقه‌بندی او به صورتی کلی‌تر به نماد تفاوت بین کلام و امور بصری تبدیل شود (واحدی، ۱۴۰۰: ۴۳).

به زعم لسینگ، ادبیات و هنرهای کلامی، زمان‌مدار هستند و ساختاری خطی و پیوسته دارند. اما هنرهای تصویری پیرامون محور مکان در چرخش هستند و مهمترین ویژگی آن‌ها ایستایی است.

۲.۴ نظریه قیاسی

والتر پیتر (۱۸۹۴-۱۸۳۹) و جان راسکین (۱۹۰۰-۱۸۱۹)، منتقدان هنری و ادبی در اواخر سده‌ی نوزدهم بودند که بر ترجمه‌پذیری، آمیزش و رقابت هنرهای کلامی و تصویری پافشاری داشتند. اهل قیاس «به این نتیجه رسیدند که با تأکید بر شکل، به جای محتوا، می‌توانند مروج هنری باشند که بر اساس تبادل زیبایی‌شناسی شکل‌ها به وجود آمده‌است» (همان: ۴۴). نظریه قیاسی با الهام از مکتب رومانتیسم به عنوان جنبشی فرهنگی بنا شده بود که بر بازنمایی احساسات، تخیل و طبیعت در آثار هنری و ادبی تأکید داشت.

۳.۴ نظریه بازگفتن

پری نودلمن، چهره برجسته و نظریه‌پرداز کانادایی ادبیات کودک بر این باور است که در کتاب‌های مصور، رابطه‌ی متن با تصویر تکاملی و محدودگر است. وی در کتاب ارتباط تصاویر و کلمات چنین بیان کرده‌است: «رابطه تصاویر و متون در کتابهای مصور رابطه‌ی طنزآلود است: هر یک درباره آن چیزی صحبت میکنند که دیگری درباره اش سکوت اختیار کرده است» (نودلمن، ۱۳۸۸: ۱۶۱). به بیان دیگر، واژگان موجود در متن موجب تغییر تصاویر می‌شوند و تصاویر نیز به سهم خویش معنای متن قبلی را دگرگون می‌سازند.

۴.۴ نظریه برهم‌کنش متن و تصویر

کتاب‌های تصویری بر مدار نشانه‌هایی در گردش هستند که معانی آشکار و پنهان آن‌ها مایه‌ی رشد اندیشگانی و اخلاقی کودکان هستند. این نوع کتاب‌ها از دو مجموعه‌ی نشانه‌های شمایی و قراردادی برای برقراری ارتباط بهره می‌گیرند. ماریا نیکولایوا از منظر زیبایی‌شناسی رسانه به کتاب‌های تصویری می‌نگرد و بر نقش کلیدی خوانندگان در معناسازی پافشاری می‌کند. به زعم وی، کتاب تصویری «مانند تئاتر و فیلم، رسانه‌ای ترکیبی و برآیندی از ابزارهای ارتباطی گوناگون است که از سوی مخاطب ساخته و پرداخته می‌شود» (نیکولایوا، ۱۳۹۸: ۳۶۴). وی در کتاب رویکردهای زیبایی‌شناسانه به ادبیات کودکان (۱۳۹۸) که با همکاری کارل اسکات نوشته‌است، نظریه برهم‌کنش متن و تصویر را در قالب روابط پنج‌گانه میان این عناصر تبیین می‌کند:

۱. رابطه‌ی قرینه‌ای: داستانی که توسط واژه‌ها و تصویرها به مخاطبان ارائه می‌شود حاوی اطلاعات یکسان است.

۲. رابطه‌ی مکملی: واژه‌ها و تصویرها، مکمل داستان هم هستند و کاستی‌های یکدیگر را برطرف می‌سازند.

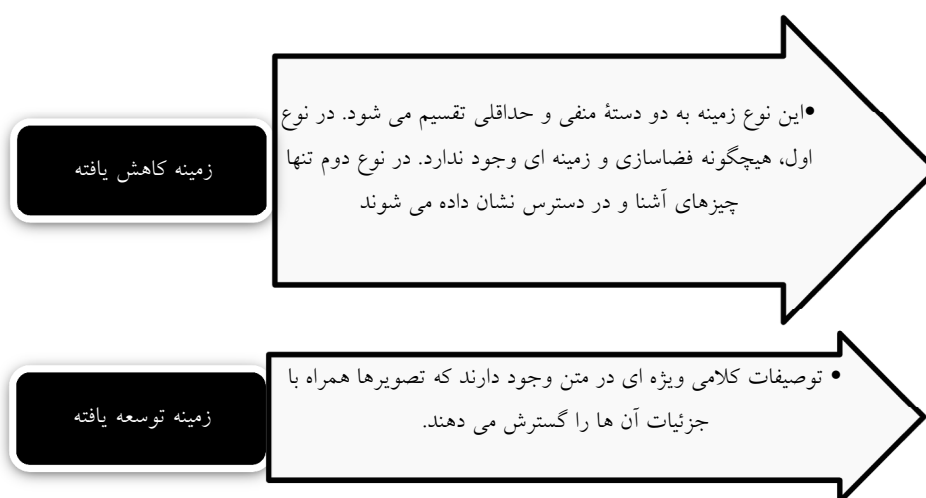
۳. رابطه‌ی افزایشی (گسترشی): تصاویر، تقویت‌کننده‌ی زبان هستند و گاهی واژه‌ها هم تصاویر را گسترش می‌دهند؛ به قسمی که اطلاعات متفاوت در دو سطح از ارتباط، معنای پیچیده‌تری را تولید می‌کنند.

۴. رابطه‌ی ترکیبی: هرچند، واژه‌ها و تصاویر، داستان متفاوتی را روایت می‌کنند، اما در آفرینش معنا با یکدیگر همکاری می‌کنند.

۵. رابطه‌ی تقابلی: واژه‌ها و تصویرها، داستان را به جهات گوناگونی می‌کشانند و ممکن است داستان، چند پهلوی و غیرقابل درک شود (نیکولایوا، ۲۰۰۵: ۲۲۵).

نیکولایوا به پویایی روابط میان نشانه‌های شمایی و قراردادی (تصاویر و واژگان) در کتاب‌های تصویری باور دارد و برهم‌کنش این نشانه‌ها را عامل برقراری ارتباط با مخاطبان کودک می‌داند. البته، پویایی متن با تصویر بدین معنا نیست که این عناصر در سراسر اثر، روابطی یکدست داشته باشند. به بیان دیگر، در یک کتاب تصویری امکان دارد که بخشی از متن با تصویر رابطه‌ی قرینه‌ای داشته‌باشد، اما سایر بخش‌های آن روابطی همچون مکملی، گسترشی یا تقابلی را برقرار سازند. یکی از عناصر سازنده تصویر، زمینه است. نیکولایوا با

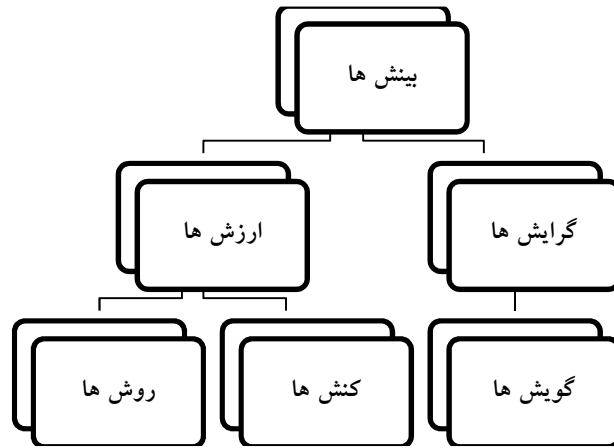
وام‌گیری واژه‌ی کرونوتوپ (زمان‌مکان) از باختین، کارکرد زمینه‌ی تصویر را در روایت دیداری از متن تبیین می‌کند. وی بر این باور است که پیش‌زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های تصاویر می‌توانند با متن در تعامل باشند، حتی در مواردی که به ظاهر در تقابل با آن و در تداخل با یکدیگر هستند. البته، در بسیاری از متون ادبیات کودک، توجه لازم به فضا‌سازی در تصویرسازی صورت نگرفته‌است. نیکولایوا زمینه را به دو نوع کاهش‌یافته و توسعه‌یافته تقسیم می‌کند که زیرمجموعه‌های هر نوع در نمودار زیر مشاهده می‌شوند:

نمودار ۲.

(نیکولایوا و اسکات، ۲۰۰۶: ۶۳)

در این پژوهش به بررسی زمینه در کتاب تصویری برگزیده نیز می‌پردازیم تا جنبه‌های مختلف آن‌ها را بازشناسیم. در کتاب رایت درایت: اخلاق مدیریتی در عهدنامه‌ی مالک اشتر اثر مصطفی دلشاد تهرانی (۱۳۹۰)، دسته‌بندی جامعی از ساختار اخلاقی نهج البلاغه ارائه شده‌است که در پیشبرد پژوهش حاضر بسیار رهگشاست. این ساختار اخلاقی دربرگیرنده‌ی شش مولفه‌ی اصلی به صورت زیر است:

نمودار ۱.

(دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰: ۲۹)

در این مقاله، پژوهشگران به واکاوی مولفه‌های شش‌گانه‌ی اخلاقی در اثر برگزیده خواهند پرداخت. همچنین، میزان هم‌پیوندی تصاویر با واژگان در کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) ارزیابی خواهد شد تا نقش این نشانه‌ها در رشد اخلاقی نسل‌نو مشخص شود.

۵. خلاصه کتاب

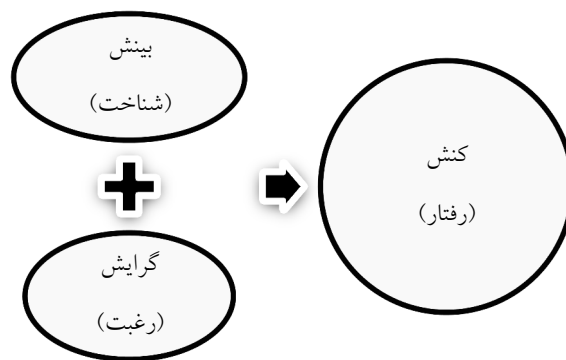
کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)، توسط غلامرضا لایقی نوشته شده و محتوای آن در چهل و سه فصل بر اساس نسخه صبحی الصالح تنظیم شده‌است. لایقی در این اثر ادبی-هنری، چهل خطبه و سه نامه از نهج البلاغه را برای گروه سنی ج، (سال‌های پایانی دبستان: ۱۰ تا ۱۲ سال) برگزیده و به انگلیسی روان ترجمه کرده‌است. خطبه‌ها مضامین گوناگونی را همچون خداشناسی، مباحث اخلاقی، شناخت جهان، پیدایش عالم، طبیعت انسان در بر می‌گیرند و نامه‌ها نیز به مسائل حکومت‌داری و چگونگی تعامل مسئولان با مردم می‌پردازند. تصویرگران این کتاب تصویری، رویا مشعوف و سیما طاه‌باز، به گونه‌ای روایت دیداری خود از نهج البلاغه را سامان بخشیده‌اند که مخاطبان گروه سنی ج (سال‌های پایان دبستان) را بر سر ذوق آورد و آنان را به خواندن این اثر ادبی-هنری تشویق کند. این کتاب توسط انتشارات اطلاع و در قطع رقعی به بازار کتاب عرضه شده‌است.

۶. بحث و بررسی

۱.۶ تحلیل توصیفی داده‌های مربوط به کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) اثر غلامرضا لایقی

۱.۱.۶ بینش‌ها

«ادراک» و «حرکت ارادی» مهمترین ویژگی‌های موجودات زنده بویژه انسان‌ها هستند. در قلمرو ادراک، «بینش» انسان‌ها به علم و شناخت آنان از دنیای درون و جهان پیرامون خویش بستگی دارد. در پهنه‌ی اعمال ارادی نیز با مفهوم «گرایش» سروکار داریم که به معنای رغبت، میل، انگیزه و هیجان یک فرد به انجام کاری ویژه است. «کنش» یا رفتار افراد نیز از آمیزش دو عنصر بنیادی «بینش» و «گرایش» پدید می‌آید:

نمودار ۳.

(جلالی، ۱۳۸۰: ۴۵)

در واقع، «هر چه از انسان سر می‌زند همچون شاخساران و برگ‌ها و میوه‌های درختی است که ریشه‌های آن بینش‌ها است» (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰: ۵۲). البته، «شناخت (بینش) به تنهایی نمی‌تواند رفتاری را ایجاد کند... رفتارها تنها معلول ادراک و شناخت نیستند. علاوه بر شناخت، نیروی دیگری به نام انگیزش و هیجانات وجود دارد که عامل آن احساسات و عواطف است» (جلالی، ۱۳۸۰: ۴۵). در بخش دوم از خطبه ۱۵۴ نهج البلاغه، امیرمؤمنان علی (ع) اصلاح بینش‌ها را شرط لازم برای شکل‌گیری اخلاق پسندیده دانسته‌اند و بر اندیشیدن پیش از اقدام به هرگونه کاری پافشاری کرده‌اند:

متن خطبه: فَالْناظِرُ بِالْقَلْبِ الْعَامِلُ بِالْبَصَرِ يَكُونُ مُبْتَدَأَ عَمَلِهِ أَنْ يَعْلَمَ أَعْمَلُهُ عَلَيْهِ أَمْ لَهُ؟ فَإِنْ كَانَ لَهُ مَضَى فِيهِ وَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ وَقَفَ عَنْهُ

ترجمه لایقی: کسی که با دل خود می‌بیند، و با آگاهی کار می‌کند، پیش از انجام هر کاری می‌داند که کارش به سود اوست. یا به زیانش؛ اگر به سودش باشد آن را انجام می‌دهد، و اگر به زیانش باشد می‌ایستد.

در دوگستره زیر از کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)، کودکی دیده می‌شود که به افق‌های دور دست خیره شده‌است. زمینه‌ی تصویر از نوع توسعه‌یافته است زیرا به جزئیاتی اشاره می‌کند که در متن وجود ندارند. در سمت راست تصویر، خورشیدی تابان دیده می‌شود که نماد آینده درخشان اهل بصیرت در سایه دستیابی به بیش از اسلامی و پیروی از فرهنگ علوی است.

شکل ۱.

(لایقی، ۱۳۸۸: ۷۶)

تصویرگر از رنگ‌های گرم (زرد و نارنجی) و سرد (آبی) در کنار یکدیگر بهره گرفته‌است که با روحیه کودکان و نوجوانان همخوانی دارد و بر جذابیت آن می‌افزاید. در این دوگستره، رابطه‌ی متن و تصویر مکملی است زیرا عناصر واژگانی و شمایی در هم می‌آمیزند تا معانی خطبه را به مخاطبان منتقل کنند.

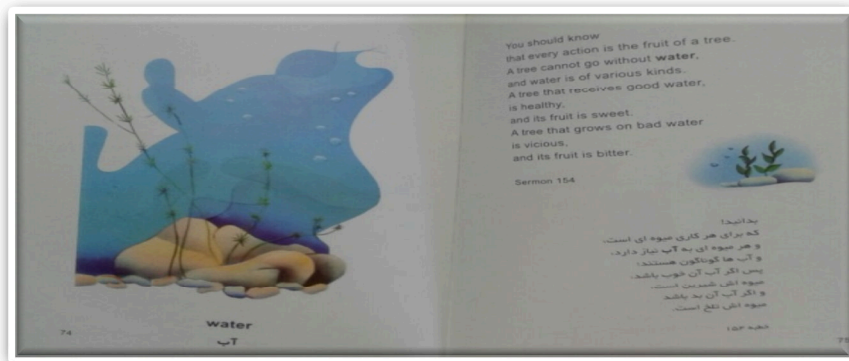
در ادیان الهی بر هماهنگی ظاهر و باطن افراد و همچنین لزوم پاک‌سازی درون برای پاک شدن برون تکیه شده‌است. در بخش سوم از خطبه ۱۵۴ نهج البلاغه، امام علی (ع)، انسان‌های

کمال‌طلب را به مطالعه علمی در پدیده‌های طبیعت در جهت دستیابی به بینشی درست نسبت به قدرت خداوند متعال و الگوپذیری از وی توصیه می‌فرماید:

متن خطبه: وَاعْلَمُ أَنَّ لِكُلِّ عَمَلٍ نَبَاتًا وَكُلُّ نَبَاتٍ لَا غِنَى بِهِ عَنِ الْمَاءِ، وَالْمِيَاءُ مُخْتَلِفَةٌ، فَمَا طَابَ سَقْيُهُ طَابَ غَرْسُهُ وَحَلَّتْ ثَمَرَتُهُ، وَمَا خَبِثَ سَقْيُهُ خَبِثَ غَرْسُهُ وَأَمَرَّتْ ثَمَرَتُهُ.

ترجمه لایقی: بدانید! که برای هر کاری میوه‌ای است، و هر میوه‌ای به آب نیاز دارد، و آب‌ها گوناگون هستند؛ پس اگر آب آن خوب باشد، میوه‌اش شیرین است، و اگر آب آن بد باشد میوه‌اش تلخ است.

در این خطبه، انسان‌ها به درختان و کردارشان به میوه‌های گوناگون تشبیه شده‌اند. همانطور که گیاهان برای رویش به آب احتیاج دارند، انسان‌ها نیز برای دستیابی به رشد اخلاقی و نیل به خودآگاهی نیازمند هماهنگ‌سازی خود با قوانین خلقت و جهان آفرینش هستند. به بیان دیگر، درخت عمل از باورهای درونی صاحب آن خود را سیراب می‌سازد. چنانچه باورهای یک فرد درست و سرشت وی نیکو باشد، از عمل شایسته و کردار پسندیده سودمند می‌شود، ولی اگر عقیده‌ی آن فرد نادرست و باطن وی ناپاک باشد، عمل نیکو نیز او را به سرمنزل مقصود نخواهد رساند. بذر، زمین و آب مناسب، عناصر حیاتی برای دستیابی به محصول شایسته هستند. انسان‌ها با داشتن سرشتی الهی از بذری پاک آفریده شده‌اند. وراثت محیط به مثابه‌ی زمین و تربیت به منزله آب است که چنانچه این دو پاکیزه باشند، آثار وجودی ارزشمندی در انسان باقی خواهند گذاشت. در دوگستره‌ی زیر، تصویر آب به صورت تنالیه‌هایی از رنگِ آبی (آسمانی، فیروزه‌ای و لاجوردی) دیده می‌شود که با ترکیبِ واژگانیِ الْمِيَاءِ مُخْتَلِفَةٌ (آب‌های گوناگون) در متن خطبه دارای رابطه‌ی قرینه‌ای است. برخی نارسایی‌ها مایه‌ی ایجاد رابطه‌ی تقابلی میان تصویر با متن می‌شود. به عنوان مثال، برای واژگان غَرْسُهُ (درختش)، ثَمَرَتُهُ (میوه‌اش) و مفاهیم انتزاعی نهفته در افعالی مانند حَلَّتْ (شیرین شد) و أَمَرَّتْ (تلخ شد)، هیچگونه نشانه‌ی شمایی در تصویر دیده نمی‌شود و چنین کاستی‌هایی نیازمند پالایش و بازبینی است.

شکل ۲.

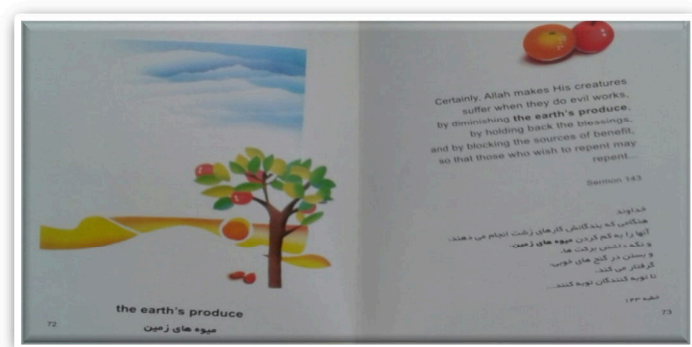
(لایقی، ۱۳۸۸: ۷۴)

امام علی (علیه السلام) در خطبه ۱۴۳ نهج‌البلاغه، شناخت گناهان را تنها راه رهایی از گرفتاری‌ها و استغفار را حرکتی بخردانه به سوی پروردگار بخشنده خطاپوش دانسته‌اند. از سوی دیگر، آلودگی به گناهان را مایه قطع نعمت‌ها و کاهش رزق بیان فرموده‌اند:

متن خطبه: إِنَّ اللَّهَ يَتَّبِلِي عِبَادَهُ عِنْدَ الْأَعْمَالِ السَّيِّئَةِ يَنْقُصُ الثَّمَرَاتِ وَ حَبْسِ الْبَرَكَاتِ وَ إِغْلَاقِ خَزَائِنِ الْخَيْرَاتِ، لِيُتُوبَ تَائِبٌ

ترجمه لایقی: خداوند هنگامی که بندگان کارهای زشت انجام می‌دهند آن‌ها را به کم کردن میوه‌های زمین و نگه‌داشتن برکت‌ها و بستن در گنج‌های خوبی گرفتار می‌کند تا توبه‌کنندگان توبه کنند.

امیرالمؤمنین (ع) برای برانگیختن شیعیان به راه سعادت، ارزش انسانی آنان را به یادشان می‌آورد تا با فروتنی و طلب آموزش، گام در راه بندگی گذارند. در دو گستره‌ی زیر، معادل شمایی واژگانی همچون عباد (بندگان) و تائب (توبه‌کنندگان) یا ترکیباتی مانند حَبْسِ الْبَرَكَاتِ (نگه‌داشتن برکت‌ها) یا عباراتی نظیر إِغْلَاقِ خَزَائِنِ الْخَيْرَاتِ (بستن در گنج‌های خوبی) دیده نمی‌شود. تنها چیزی که در تصویر به چشم می‌آید، درختی تناور است که میوه‌های پرتغال از آن آویزان هستند که معناهای دیگری همچون وفور نعمت و خوشبختی را به ذهن می‌آورد. بنابراین، رابطه متن و تصویر از نوع تقابلی است، زیرا واژه‌ها و تصویرها، محتوای خطبه را به جهات گوناگونی می‌کشاند که ممکن است چندپهلوی و برای مخاطبان غیرقابل درک شود:

شکل ۳.

(لا یقی، ۱۳۸۸: ۷۲)

البته، تصویرگر از رنگ‌های گرم هیجان‌انگیز و انرژی‌بخش (زرد، نارنجی و قرمز) در ترکیب با رنگ سرد آبی در پس‌زمینه بهره‌گرفته‌است تا حس شادی و امید را در مخاطبان ایجاد کند.

۲.۱.۶ ارزش‌ها

ارزش‌های نهاده‌شده در یک جامعه، میوهٔ بینش‌های پذیرفته‌شده نزد افراد است. این ارزش‌ها «به صفات، عملکردها، رفتارها، روابط و مناسبات، رنگ می‌زند» [و موجب] پاک شدن از صفتی و دوری نمودن از عمل و رفتاری، و قرار گرفتن در روابط و مناسباتی دیگر می‌شود» (دلشادتهرانی، ۱۳۹۰: ۵۴). نامه‌ی ۴۵ نهج البلاغه بیانگر سیرهٔ اخلاقی علوی است که بر مبنای ارزش‌هایی همچون ساده‌زیستی و دوری از دنیای نكوهیده بنا شده‌است. امام علی (علیه السلام)، هر کسی را صاحب پیشوایی دانسته‌است که بر پایهٔ بینش او عمل خواهد کرد: «أَلَا وَ إِنَّ لِكُلِّ مَأْمُومٍ إِمَامًا يَقْتَدِي بِهِ وَ يَسْتَضِيءُ بِنُورِ عِلْمِهِ». بخش دوم از این نامه، سبک زندگی امیرالمؤمنین (ع) را در زمان حکومت بر سرزمین‌های اسلامی و قناعت ایشان به حداقل‌ها را توصیف می‌کند:

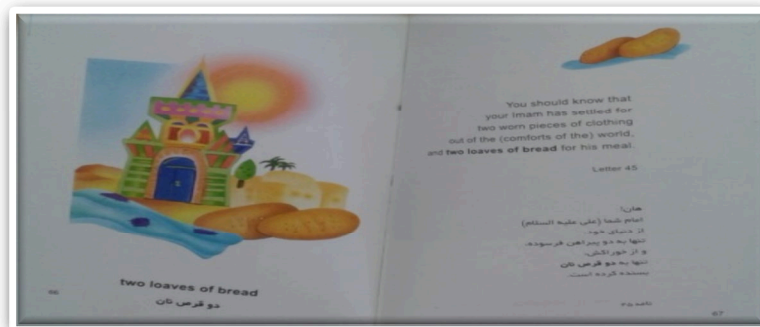
متن خطبه: أَلَا وَ إِنَّ إِمَامَكُمْ قَدْ أَكْتَفَى مِنْ دُنْيَاهُ بِطَمَرِيهِ وَ مِنْ طُعْمِهِ بِقُرْصِيهِ

ترجمه لایقی: هان! امام شما (علی علیه‌السلام) از دنیای خود، تنها به دو پیراهن فرسوده، و از خواراکش، تنها به دو قرص نان بسنده کرده است

نهج‌البلاغه با بهره‌مندی از سجع در حوزه کلام، زنجیره‌ای از تصاویر را در ذهن مخاطبان برجسته می‌سازد. سجع آن است که

کلمات آخر قرینه‌ها در وزن یا روی یا هر دو موافق باشند و جمع آن اسجاع است. سجع بر سه قسم است؛ ۱-متوازی: آن است که کلمات در وزن و روی مطابق باشند مانند کار و بار ۲-مطرف: آن است که الفاظ در حرف روی یکسان و در وزن مختلف باشند مانند کار و شکار ۳-متوازن: آن است که کلمات قرینه در وزن متفق و در حرف روی مختلف باشند مانند کام و کار (همایی، ۱۳۶۱: ۵۷).

آرایه لفظی سجع متوازی در واژگان «طِمْرَیْهِ» (لباس پوشیده) و «قُرْصَیْهِ» (دو قرص نان)، پیکره‌ای زیبا از بلاغت و فصاحت نهفته در سخنان امام‌علی (ع) را هویدا می‌سازد که قدرت تأثیرگذاری بسیاری بر مخاطبان وی از جمله عثمان بن حنیف دارد. عناصر نشانه‌ای با معادل‌های شمایی خود در دوگستره‌ی زیر رابطه قرینه‌ای برقرار می‌سازند، زیرا در پیش‌زمینه این دوگستره، معادل شمایی واژگان نان و لباس فرسوده، به ترتیب، با تنالیه‌هایی از رنگ‌های زرد و آبی ترسیم شده‌اند که در چرخه‌ی رنگ، قرینه‌ی یکدیگرند و برای جلب توجه مخاطبان قرار گرفته‌اند. از سوی دیگر، طیف‌هایی از رنگ سرد آبی (فیروزه‌ای، آسمانی و کبالت) در گنبد، درب خانه و پس‌زمینه‌ی تصویر بکار رفته‌اند که با طیف‌هایی از رنگ گرم زرد (نارنجی، آجری و کهرابی) در کوه، و خورشید رابطه‌ی قرینه‌ای دارند. البته، از لحاظ زاویه دید با رابطه تقابلی میان متن و تصویر زیر روبرو هستیم:

شکل ۴.

(لایقی، ۱۳۸۸: ۶۶)

در متن خطبه، گوینده حضرت علی(ع) است که زاویه دید اول شخص را به ذهن مخاطبان متبادر می‌سازد. اما در دوگستره بالا به نظر می‌رسد که زاویه دید، سوم شخص است زیرا گوینده‌ای در آن مشاهده نمی‌شود.

۳.۱.۶ گرایش‌ها

هسته‌ی اصلی گرایش‌های انسان، انگیزه‌ها هستند که خود بر پایه بینش‌ها شکل می‌گیرند. در واقع، انگیزه‌ها و تمایلاتی همچون «آخرت‌گرایی یا دنیازدگی، انصاف‌گرایی یا بی‌انصافی، اخلاق‌گرایی یا بی‌اخلاقی...» و جز این‌ها می‌توانند مسیر اخلاق‌یابی را تعیین کنند» (دلشادتهرانی، ۱۳۹۰: ۵۴). گرایش‌های انسان به دو دسته‌ی محدود و نامحدود تقسیم می‌شوند. گرایش‌های مربوط به من محدود انسان دارای غایت خودخواهی و خودمحوری هستند. این در حالی است که گرایش‌های برآمده از من نامحدود انسان، آرمان توسعه‌ی فردی را دنبال می‌کنند (خندان و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۹). از این رو، میزان آگاهی و اراده هر فرد نقش مهمی در توسعه و تعیین گرایش‌های وی دارد. جدول زیر، مختصات هر یک از گرایش‌های خودمحدود و خود نامحدود را نشان می‌دهد:

جدول ۱.

گرایش‌های خود نامحدود	گرایش‌های خودمحدود
عدم خودخواهی (کمال‌گرایی)، عدم خودمحوری، توسعه خودی درجه آگاهی و اراده بالا گرایش مقدس و اخلاقی مانند گرایش به علم و حقیقت، زیبایی و هنر، فضیلت و خیر اخلاقی	خودخواهی، خودمحوری، عدم توسعه خودی بدون آگاهی و اراده یا درجه آگاهی و اراده پایین گرایش غیرمقدس و طبیعی مانند گرایش به غذا، تمتع جنسی، ثروت، قدرت و...

(خندان، ۱۴۰۰: ۴۰)

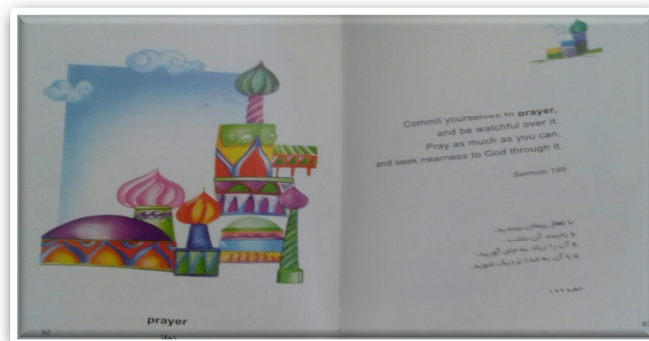
انسان‌ها برای پیمودن راه کمال و گرایش به نیکی‌ها، نیازمند سخت‌کوشی و فرصت‌شناسی هستند. گرایش بر محور عاطفه می‌چرخد و عاطفه نیز «از رهگذر تمرین، تکرار و تجربه تقویت می‌گردد» (جلالی، ۱۳۸۰: ۴۵). در خطبه ۱۹۹، امام علی(ع) مسلمانان را به کوشش در اقامه نماز، گرایش به انجام فرائض الهی و غنیمت‌شمردن فرصت‌ها در این راه سفارش فرموده‌است:

۲۰۲ پژوهش‌نامه علمی، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

متن خطبه: تَعَاهِدُوا أَمْرَ الصَّلَاةِ وَحَافِظُوا عَلَيْهَا وَاسْتَكْبِرُوا مِنْهَا وَتَقَرَّبُوا بِهَا

ترجمه لایقی: با نماز پیمان ببندید و پایبند آن باشید و آن را زیاد به جای آورید و با آن به خدا نزدیک شوید

دوگستره‌ی زیر حامل گرایش مسلمانان به اماکن مذهبی و نمایانگر معماری اسلامی است. عبارت «الله اکبر» در پس‌زمینه تصویر زیر، مضمون اخلاقی این خطبه از نهج‌البلاغه را کامل می‌کند:

شکل ۵.

(لایقی، ۱۳۸۸: ۸۲)

ژرف‌ساخت‌های معنایی این خطبه بیانگر روابط بینامتنی آن با حدیثی از پیامبر اکرم (ص) در مورد اثرات اخلاقی نماز است: «إِنَّ الْعَبْدَ الْمُسْلِمَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ تَحَاتَّتْ خَطَايَاهُ كَمَا تَحَاتَّتْ وَرَقَ هَذِهِ الشَّجَرَةِ» (مجلسی ۱۴۰۴ق، ج ۷۹: ۲۰۸). در دوگستره بالا، متن و تصویر دارای رابطه مکملی هستند. تصویرگر از سبک نقاشی فانتزی و رنگ‌های گوناگون، بویژه رنگ ترکیبی سبز، بهره گرفته‌است تا احساسات صلح، توازن و آرامش را در مخاطبان پدید آورد.

۴.۱.۶ روش‌ها

در ساختار اخلاقی نهج‌البلاغه، روش‌ها گوناگونی از جمله انذار و تبشیر، تشبیه و تمثیل و پرسش و پاسخ برای دعوت همه‌ی انسان‌ها به عملکردهای اخلاقی وجود دارد. سرنوشت هر فرد را اندیشه و روش زندگی وی رقم می‌زنند. دستیابی به اهداف گوناگون نیازمند اتخاذ

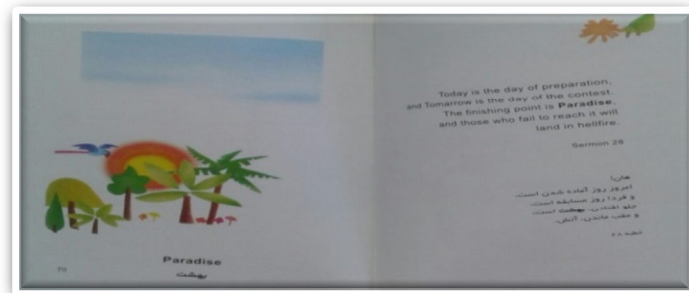
اخلاق علوی در ادبیات ... (محمد هادی جهان‌دیده و رضا حاجیان حسین‌آبادی) ۲۰۳

روش‌های «مبتنی بر بینش‌ها، ارزش‌ها و گرایش‌های صحیح است» (دلشادتهرانی، ۱۳۹۰: ۵۹). در خطبه ۲۸ نهج‌البلاغه، امام‌علی (ع)، مرگ‌اندیشی را به عنوان روشی اخلاقی برای اندرز و هشدار پیروان خویش در نظر گرفته‌است تا آنان را از گرفتاری در دام پوچ‌گرایی بازدارد و به حیات جاودانه در بهشت رضوان نوید دهد:

متن خطبه: أَلَا وَ إِنَّ الْيَوْمَ الْمِضْمَارَ وَ غَدًا السَّبَّاقَ وَ السَّبَقَةُ الْجَنَّةُ وَ الْغَايَةُ النَّارُ.

ترجمه لایقی: ها! امروز روز آماده شدن است، و فردا روز مسابقه است، جلو افتادن، بهشت است، و عقب ماندن، آتش

در این خطبه، انسان‌ها به سوارکارانی تشبیه شده‌اند که باید برای روز مسابقه خود را آماده سازند. از لحاظ مضمونی، این خطبه تلمیحی است به آیه‌ی ۲۱ از سوره حدید که خداوند فرموده‌است: «سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ». کهن‌الگوهای مرگ‌اندیشی و مرگ‌آگاهی همواره در ناخودآگاه جمعی بشر وجود داشته‌اند. در دو گستره زیر، رابطه متن و تصویر از نوع تقابل در فضا و مکان است. متن چیزی را می‌گوید که تصویر خلاف آن را منعکس می‌کند و روایت متفاوت این عناصر می‌تواند مخاطبان را به چالش بکشاند. واژه «الْمِضْمَار» به معنای مکان یا زمان آماده‌سازی اسبان برای مسابقه است. اما هیچ اثری از اسب و سوارکار در تصویر نارسای زیر یافت نمی‌شود:

شکل ۶.

(لایقی، ۱۳۸۸: ۷۰)

در پس‌زمینه این تصویر، درختان نخل، پرنده و خورشیدی دیده می‌شوند که با مفاهیم بهشت، مسابقه و آتش همخوانی چندانی ندارند.

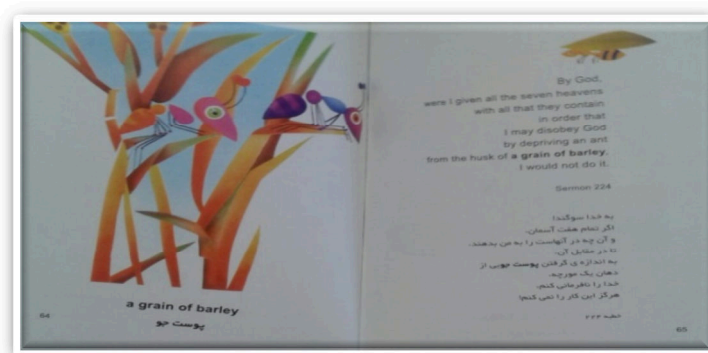
۵.۱.۶ کنش‌ها

ساختار اخلاقی هر جامعه‌ای بر پایه عملکرد رفتاری افراد درون آن شکل می‌گیرد. عملکردها، مجموعه‌ای از کنش‌ها و واکنش‌ها هستند که چنانچه برخاسته از بینش‌ها، ارزش‌ها، گرایش‌ها و روش‌های درست و بسامان باشند به فعل اخلاقی معنا می‌بخشند (دلشادتهرانی، ۱۳۹۰: ۶۱). در زمان زمامداری امیرمؤمنان علی(ع)، فردی منافق به نام اشعث بن قیس به دنبال پرداخت رشوه به ایشان و گرفتن امتیاز از بیت‌المال بود. امام علی(ع)، پیشنهاد نامشروع وی را با قاطعیت رد کرد و راه و رسم اخلاقی خویش را اینگونه بیان فرمود:

متن خطبه: وَاللَّهِ لَوْ أُعْطِيَ الْأَقَالِيمَ السَّبْعَةُ بِمَا تَحْتَ أَفْلاكِهَا عَلَى أَنْ أُعْصِيَ اللَّهَ فِي نَمْلَةٍ
أَسْلُبُهَا جُلْبَ شَعِيرَةٍ، مَا فَعَلْتُهُ.

ترجمه لایقی: به خدا سوگند! اگر تمام هفت آسمان، و آنچه در آنهاست را به من بدهند، تا در مقابل آن، به اندازه‌ی گرفتن پوست جویی از دهان مورچه، خدا را نافرمانی کنم، هرگز این کار را نمی‌کنم!

اخلاق مدیریتی امام علی(ع) در برخورد با زیاده‌خواهان نشان می‌دهد که سبک زندگی اسلامی در سطح کنش، بر شالوده عدالت، برابری و اخلاص در عمل استوار شده‌است. در دوگستره زیر، تعامل زمینه متن و تصویر کاملاً قرینه‌ای است. ترکیبات واژگانی «الْأَقَالِيمَ السَّبْعَةُ» و «جُلْبَ شَعِيرَةٍ» که در متن خطبه به معانی «هفت آسمان» و «پوست جو» هستند به صورت آسمان آبی در پس‌زمینه و ساقه‌های جو با مورچه‌هایی بر روی آن‌ها دیده می‌شوند:

شکل ۷.

(لایقی، ۱۳۸۸: ۶۴)

تصویرگر از طیف‌های گوناگون رنگ گرم (قرمز، نارنجی، زرد، کرمی و صورتی) بهره گرفته‌است که در ترکیب با یکدیگر جلوه شگفت‌انگیزی به این دوگستره داده‌اند و مایه سرزندگی و هیجان مخاطبان می‌شوند.

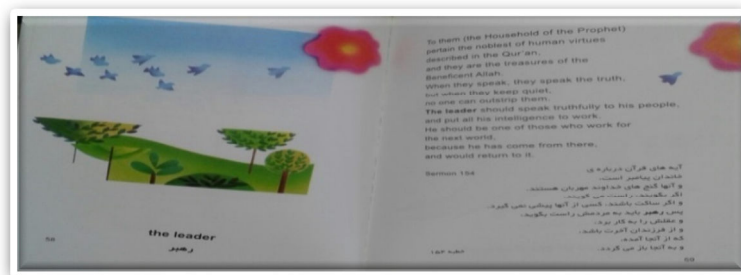
۶.۱.۶ گویش‌ها

نهج البلاغه، منشور حکومت شیعی را با گفتار و گویشی رسا در چارچوب نظام اخلاق اسلامی بیان می‌کند. گویش‌ها آیینی تمام‌نما از بینش‌ها، ارزش‌ها، گرایش‌ها، و روش‌های حاکم بر فرد و جامعه هستند. در خطبه ۱۵۴، امیرمؤمنان (ع) بر اصلاح گویش افراد در جامعه به عنوان نقطه‌ی آغاز تربیت اخلاقی تکیه می‌کند. امام علی (علیه السلام)، راستگویی را مهمترین شاخصه‌ی تربیت اخلاقی هر فرد مسلمان در جامعه دانسته‌اند و آن را یکی از اصول اساسی در نظام اخلاقی خاندان پیامبر اکرم (ص) برشمرده‌اند:

متن خطبه: فِيهِمْ كَرَامَةُ الْقُرْآنِ وَهُمْ كُنُوزُ الرَّحْمَنِ، إِنْ نَطَقُوا صَدَقُوا وَإِنْ صَمَتُوا لَمْ يُسَبِّحُوا. فَلْيَصْدُقْ رَأْيَهُ أَهْلُهُ وَلْيَحْضِرْ عَقْلَهُ وَلْيَكُنْ مِنْ أُنْبَاءِ الْآخِرَةِ، فَإِنَّهُ مِنْهَا قَدِمَ وَإِلَيْهَا يَنْقَلِبُ.

ترجمه لایقی: آیه‌های قرآن درباره‌ی خاندان پیامبر است، و آن‌ها گنج‌های خداوند مهربان هستند. اگر بگویند، راست می‌گویند، و اگر ساکت باشند، کسی از آن‌ها پیشی نمی‌گیرد. پس رهبر باید به مردمش راست بگوید، و عقلش را به کار برد، و از فرزندان آخرت باشد، که از آنجا آمده، و به آنجا باز می‌گردد.

در این خطبه، امام علی (علیه السلام) از آرایه ادبی تلمیح به عنوان شگردی بلاغی برای عمق بخشی به کلام خویش و تعالی اخلاقی مخاطبان بهره گرفته‌است. واژه «كَرَامَةُ»، جمع کریمه و بر آیاتی دلالت دارد که در ستایش و شأن اهل بیت (علیهم السلام) بویژه امام علی (علیه السلام) نازل شده‌اند. این خطبه به حدیث ثقلین اشاره دارد که تمام مسلمین را تا روز قیامت به پیروی از قرآن و اهل بیت (علیهم السلام) سفارش می‌کند. در این خطبه، جمله‌ی «إِنْ نَطَقُوا صَدَقُوا»، بیانگر صداقت و راستی در گفتار به عنوان مهمترین ویژگی‌های اخلاقی اهل بیت (علیهم السلام) است که همزمان تلمیحاتی نیز به آیه شریفه ۱۱۹ از سوره مبارکه‌ی توبه، «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»، دارد. از سوی دیگر، جمله «فَإِنَّهُ مِنْهَا قَدِمَ وَإِلَيْهَا يَنْقَلِبُ» با آیه معروف «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» از سوره مبارکه بقره دارای رابطه بینامتنی است. تصویر پرنده‌گانی که در دوگستره زیر در حال پرواز و اوج‌گیری به آسمان هستند با این بخش از خطبه دارای رابطه قرینه‌ای است:

شکل ۸.

(لاقی، ۱۳۸۸: ۵۸)

بخش زیادی از اطلاعات متنی در تصویر بالا دیده نمی‌شود و برای عناصر واژگانی همچون قرآن هیچگونه نشانه‌ی شمایی در تصویر وجود ندارد. در مجموع، تصویر با متن از نظر فضاسازی و زاویه دید دارای رابطه‌ی تقابلی است.

۷. یافته‌های تحقیق

در این مقاله از فرم تحلیل محتوای ارائه‌شده توسط ماریا نیکولایووا به عنوان ابزار پژوهش بهره‌گرفتیم. از آنجا که تصاویر موجود در کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) در دو صفحه گسترده شده بودند و متن خطبه‌ها در پایین صفحات قرار داشتند، براساس اصطلاح کاربردی نیکولایووا، آن‌ها را «دوگستره» نام‌گذاری کردیم. به‌منظور دستیابی به نتایج معتبرتر، علاوه بر آمار توصیفی (فراوانی و درصد) از آزمون خردی دو برای تحلیل استنباطی‌ها داده استفاده شد. براساس جدول شماره ۳، بیشتر دوگستره‌های موجود در کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)، به شیوه‌ی قرینه‌ای با متن رابطه‌ی برهم‌کنشی دارند. از مجموع ۴۲ دوگستره، تعداد ۳۶ مورد به بازتاب اطلاعات و جزئیاتی می‌پردازند که در متن به شیوه‌ای شفاف به آن‌ها اشاره شده‌است. تنها دو نمونه از تصاویر و متون دارای رابطه‌ی گسترشی هستند، و سه نمونه هم رابطه‌ی مکملی دارند. در این اثر برگزیده، هیچ نوع ناهمسانی در روایت‌پردازی مشاهده نشد و تنها دو نمونه رابطه‌ی تقابلی میان متن و تصویر وجود دارد:

اخلاق علوی در ادبیات ... (محمد هادی جهان‌دیده و رضا حاجیان حسین‌آبادی) ۲۰۷

جدول ۳. انواع روابط متن و تصویر در کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)

نوع رابطه‌ی متن و تصویر	قرینه‌ای	مکملی	گسترشی	تقابلی	چندروایتی
شماره‌ی دوگستره	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۱۰-۱۱-۱۲-۱۵-۱۶-۱۷-۱۸-۱۹-۲۰-۲۱-۲۲-۲۳-۲۴-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۱-۳۳-۳۴-۳۶-۳۷-۳۸-۳۹-۴۰-۴۱-۴۲	۹-۱۳-۳۵	۱۴-۲۵	۳۰-۳۲	۰
فراوانی	۳۵	۳	۲	۲	۰
درصد به کل دوگستره‌ها	۸۳.۳۳	۷.۱۴	۴.۷۶	۴.۷۶	۰

جدول ۴. ساختار اخلاقی کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)

ساختار اخلاقی		فراوانی	درصد تقریبی
بینش‌ها	دوراندیشی، ساده‌زیستی، خداشناسی	۲۳	۳۵.۳۸
ارزش‌ها	عزت نفس، طلب آموزش، دوری از غرور	۱۱	۱۱.۹۲
گرایش‌ها	دنیاگریزی، تقوا (پروا از خداوند)	۱۴	۲۱.۵۳
روش‌ها	مرگ اندیشی، پرهیز از مرزشکنی	۱۳	۲۰
کنش‌ها	ستم‌ستیزی، دادخواهی	۲	۳.۰۷
گوش‌ها	ادب در سخن، پرهیز از درشتی	۲	۳.۰۷
جمع کل		۶۵	۹۴.۹۷

جدول توزیع فراوانی (۴) در بالا، گویای آن است که «بینش‌ها» و «گرایش‌ها» به ترتیب با ۳۵.۳۸ و ۲۱.۵۳ درصد فراوانی مهم‌ترین مؤلفه‌ها در ساختار اخلاقی کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) هستند. این آمار بالا نشان‌می‌دهد که کتاب‌های تصویری ادبیات کودک در نوع خود، اخلاق‌محور، معناگرا و یکی از ابزارهای مؤثر در جهت «تبیین مفاهیم عالی اسلامی به نسل‌نو و روشنگری دینی» هستند.

۱.۷ تحلیل استنباطی داده‌های مربوط به کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)

در جدول (۵)، مجموع فراوانی‌ها در روابط متن با تصویر و مؤلفه‌های شش‌گانه‌ی ساختار اخلاقی کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) با فراوانی‌های موردانتظار سنجیده شدند:

جدول ۵. مجموع توزیع فراوانی مؤلفه‌های هر دو جدول
در کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)

مقادیر باقی	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده
روابط متن با تصویر	۴۰	۸۲
مؤلفه‌های شش‌گانه‌ی ساختار اخلاقی	۴۰	۶۵
جمع کل		۱۰۷

جدول ۶. جدول آزمون خی دو

مقادیر	روش
آماره خی ۲	۰/۲۴۹ ^a
درجه‌ی آزادی	۱
سطح معنی‌داری	۰/۱۲۳

نتایج حاصل از آزمون خی دو در جدول (۶) نشان می‌دهد که با توجه به اینکه مقدار سطح معنی‌داری متناظر، بیشتر از ۰.۰۵، یعنی معادل (۰/۱۲۳) است، میان جمع کل فراوانی روابط متن با تصویر و مؤلفه‌های شش‌گانه‌ی ساختار اخلاقی در کتاب برگزیده تفاوت معناداری وجود ندارد.

۸. نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این پژوهش را می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد:

- در کتاب نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲) اثر غلامرضا لایقی، برهم‌کنش نشانه‌های شمایی و کلامی مایه‌ی پیوند مخاطبان کودک و نوجوان با ارزش‌های اسلامی می‌شود. بیشتر تصاویر به دلیل برخورداری از رسایی لازم، زمینه‌های درک متن را برای مخاطبان فراهم می‌آورند. اما پیشنهاد می‌شود که در چاپ‌های بعدی، تصاویری در این اثر ادبی-هنری آورده شوند که اطلاعاتی فراتر از متن را در اختیار بینندگان قرار دهند. با توجه به مفروضاتی که تصویرگران از مخاطبان این اثر در ذهن خویش داشته‌اند، شکاف‌هایی را در لایه‌های پنهان تصاویر قرار داده‌اند تا به یاری ذهن پویای آنان پر شوند. با توجه به

اخلاق علوی در ادبیات ... (محمد هادی جهان‌دیده و رضا حاجیان حسین‌آبادی) ۲۰۹

الگوی نظری ماریا نیکولایوا، گونه‌ی «قرینه‌ای» درصد بیشتری را در روابط تصاویر با متن نسبت به گونه‌های «مکملی»، «افزایشی» و «تقابلی» نشان می‌دهد. اثر برگزیده نیازمند بازبینی برای افزایش پویایی روابط میان متن و تصویر در جهت آشناسازی نسل‌نو با سیره علوی است.

- در کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)، مؤلفه‌ی «بینش‌ها»، بسامد بالاتری نسبت به سایر وجوه اخلاقی دارد. اخلاق علوی بر پایه اندیشه توحیدی و ارزش‌های برخاسته از قرآن و سنت اسلامی هویت می‌یابد. آسیب‌های فرهنگی و ناهنجاری‌های اخلاقی به واسطه انحراف در مؤلفه‌های اندیشه‌ای و ارزشی پدید می‌آیند. روشنگری، بصیرت‌افزایی و تبیین درست ارزش‌های اسلامی، مهمترین راهبردهایی هستند که در فرهنگ علوی برای رویارویی با چالش‌ها و کجروی‌های اخلاقی پیشنهاد می‌شوند. در کتاب تصویری نهج البلاغه برای کودکان (۱۴۰۲)، غلامرضا لایقی با استفاده از منطق استدلالی به سازماندهی و ترجمه‌ی خطبه‌ها و نامه‌های نهج البلاغه پرداخته‌است تا ذهن جستجوگر کودکان و نوجوانان را با فرهنگ علوی آشنا سازد و افق‌های تازه‌ای از معنای ناب اخلاق اسلامی را در برابر دیدگان آنان قرار دهد. وی با شناختی که از جامعه هدف داشته از سخنان گهربار امام علی (ع) به عنوان شاه‌کلید برخورد با آسیب‌های فرهنگی بهره گرفته‌است تا گوهر بصیرت و آگاهی را به نسل‌نو هدیه دهد و به رشد اخلاقی آنان یاری رساند.

- برخی از تصاویر با داشتن پس‌زمینه‌های کاهش‌یافته دچار نارسایی هستند و موجبات تعامل با مخاطبان خردسال را فراهم نمی‌آورند. بنابراین، پیشنهاد می‌کنیم که در چاپ‌های بعدی این کتاب به کارکرد زمینه‌ی تصاویر در روایت دیداری متن توجه بیشتری شود.

کتاب‌نامه

- قرآن کریم (۱۳۷۸)، ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی، تهران: دوستان.
- نهج البلاغه (۱۳۷۹)، ترجمه محمد دشتی، قم: مشهور.
- آبرامز، هوارد (۱۳۸۴)، فرهنگ توصیفی اصطلاحات ادبی، ترجمه سعید سبزیان مرادآبادی، تهران: رهنما.
- احمدی، بابک (۱۳۹۲)، از نشانه‌های تصویری تا متن: به سوی نشانه‌شناسی ارتباط دیداری، تهران: مرکز.
- بلاتوت، جان (۱۳۷۳)، «ارتباطات روان‌شناختی بین متن و تصاویر»، در: تأثیر روانی رنگ‌ها در تصویرسازی کتاب کودک، ترجمه نغمه الهی، تهران: کرانه.

۲۱۰ پژوهش‌نامه علمی، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

تفرجی‌یگانه، مریم و نوشین خسروی (۱۴۰۱)، «نگاه تربیتی به انواع طرح‌واره‌های تصویری در نهج البلاغه»، دو فصل‌نامه علمی - پژوهشی آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، س ۸، ش ۱.
جلالی، حسین (۱۳۸۰)، «درآمدی بر بحث بینش، گرایش، کنش و آثار متقابل آن‌ها»، فصل‌نامه علمی - پژوهشی معرفت، س ۱۰، ش ۱۱.

حسومی، ولی‌الله، حسین خاکپور و محمدعلی مهدوی‌راد (۱۳۹۱)، «شیوه‌های تصویرسازی مفاهیم در نهج البلاغه»، دو فصل‌نامه علمی - پژوهشی علوم قرآن و حدیث، س ۴۴، ش ۲.
خسرونژاد، مرتضی (۱۳۸۷)، دیگر خوانی‌های ناگزیر رویکردهای نقد و نظریه‌ی ادبیات کودک، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

خسرونژاد، مرتضی (۱۳۸۲)، معصومیت و تجربه: درآمدی بر فلسفه ادبیات کودک، تهران: رهنما.
خندان، علی‌اصغر، حسن دانایی‌فرد و محمد جوادی و سیدامیررضا برقی (۱۴۰۰)، «طراحی‌الگوی طبقه‌بندی گرایش‌های انسان در مدیریت انگیزش از منظر شهید مطهری (ره)»، فصل‌نامه علمی - پژوهشی راهبرد فرهنگ، س ۱۴، ش ۵۶.

دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۰)، رایت‌درایت: اخلاق مدیریتی در عهدنامه مالک‌اشتر، تهران: دریا.
صبیحی صالح (۱۳۷۴)، نهج البلاغه، قم: مرکز بررسی‌های اسلامی.
قائم‌ی، مرتضی و مجید صمدی (۱۳۹۰)، «تصورپردازی زنده در خطبه‌های نهج البلاغه»، فصل‌نامه علمی-پژوهشی انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، س ۷، ش ۱۸.
قائینی، زهره (۱۳۷۷)، «کتاب‌های مصوّر و کتاب‌های تصویری کودکان»، پژوهش‌نامه ادبیات کودک و نوجوان، س ۱، ش ۱۱.

کالر، جان‌اتان (۱۳۹۰)، در جستجوی نشانه‌ها، ترجمه لیل‌صادقی، تهران: نشر علم.
مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق)، بحارالانوار، بیروت: دارالفکر.
محمدی، محمدعلی (۱۳۸۳)، جوانان و مناسبات نسلی در ایران، تهران: جهاد دانشگاهی.
مهدوی، صائمه (۱۳۹۴)، «تحلیل و بررسی نشانه‌های تصویری و ساختار کاشی‌های ازاره حرم امام رضا(ع) با استفاده از روش نشانه‌شناسی پیرس»، فصل‌نامه آستان هنر، س ۱، ش ۱۴.
نیکولایوا، ماریا (۱۳۹۸)، درآمدی به رویکردهای زیبایی‌شناختی به ادبیات کودک، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

نیکولایوا، ماریا (۱۳۹۸)، کارول اسکات و مرتضی خسرونژاد (۱۴۰۰)، بازی متن و تصویر در کتاب‌های تصویری، تهران: برهان.

نودلمن، پری (۱۳۸۸)، «ارتباط تصاویر و کلمات»، ترجمه آزاده اخلاقی، فصل‌نامه حرفه هنرمند، س ۱، ش ۳۰.
واحدی، نسرين (۱۴۰۰)، تطابق متن و تصویر در کتاب‌های برگزیده سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ کودک و نوجوان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مشهد: گروه ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام رضا(ع).

اخلاق علوی در ادبیات ... (محمد هادی جهان‌دیده و رضا حاجیان حسین‌آبادی) ۲۱۱

همایی، جلال‌الدین (۱۳۶۱)، فنون بلاغت و صناعات ادبی، تهران: طوس.

Nikolajeva, M., & Scott, C. (2006). *How Picture books Work*. New York: Routledge.